

UOT 47.71.07

TƏRANƏ QƏBULOVA

AŞIQ YARADICILIĞININ NAXÇIVAN ƏDƏBİ MÜHİTİNƏ TƏSİRİ
(MƏMMƏD ARAZ VƏ ELXAN YURDOĞLU YARADICILIĞINDA)

Naxçıvan qədim türk diyarı olmaqla bərabər, həm də Şərqi mədəniyyət, sənət, iqtisadiyyat, ticarət mərkəzi sayılmışdır. "Nəqşi-cahan" qədimdən həm mədəniyyətin, həm də ədəbiyyatın mərkəzi olmuş, tarix boyu mədəniyyətimizin yüksək inkişafı Naxçıvanda aşıq sənətinin geniş fəaliyyət göstərməsinə imkan vermişdi. Naxçıvan aşıq ədəbi mühiti vaxtilə özünün ən yüksək yaradıcılıq zirvəsini yaşamışdır. Məqalədə folklorun qədim nümunələri sayılan aşıq şeir şəkillərinin illər keçsədə yazılı ədəbiyyata təsirsiz qalmamasından danışılır. Bu baxımdan bəşər sivilizasiyasının mərkəzlərindən olan Naxçıvanda görkəmli şairlər yetişmişlər. Onlar yaradıcılığında tez-tez aşıq şeir şəkillərinə müraciət etmişlər. Məqalədə Xalq şairi Məmməd Araz, gənc, bacarıqlı alim və istedadlı şair Elxan Yurdoğlunun yaradıcılıqlarına müraciət olunmuşdur.

Açar sözlər: *Aşıq, saz, söz, şeir, qoşma.*

Aşıq yaradıcılığı, aşıq sənəti elə bir gücə, qüvvəyə malikdir ki, onun təsiri altına düşməmək mümkün deyil. Belə qədim və dəyərli aşıq şeir şəkillərinə yazılı ədəbiyyatın nümayəndələri də müraciət etmişdir. Qeyd edək ki, "şifahi ədəbiyyatla yazılı ədəbiyyat arasında körpü kimi ozan-aşıq sənəti Azərbaycan ədəbiyyatının onurğa sütunu olmuş, yazı ədəbiyyatı zamanın siyasətini ruhuna hopduranda xalq ədəbiyyatı, ozan-aşıq sənəti siyasətlə üz-üzə dayanıb bütün qüdrəti ilə sözünü demiş, tarixin sınaqlarından şərəflə çıxmışdır" (3, 3).

Qədim kökləri şifahi xalq ədəbiyyatına və xalq yaradıcılığına gedib çıxan "Aşıq sənəti X-XII əsrlərdə yeni ictimai səslənmə təzahürü kimi formalaşaraq mənəvi-tərbiyəvi vasitəyə çevrilmiş və cəmiyyətin sosial-iqtisadi və kulturoloji sahələrində az əhəmiyyətli rol oynamamışdır" (11). Bu səbəbdəndir ki, əsrlərdə bu sənət öz aktuallığını saxlamışdır.

"Folklorun zəngin və qədim nümunəsi olan aşıq şeir şəkillərindən bəhrələnmə, təsirlənmə yazılı ədəbiyyat nümayəndələrinin yaradıcılığında hər zaman özünü geniş formada göstərmişdir. İnsanların ruhunu oxşayan aşıq yaradıcılığını, ədəbiyyatın bu dəyərli cövhərini dərk etmək, ondan bəhrələnmək bir çox böyük sənətkarlara nəsib olmuşdur" (8, 86).

"Azərbaycanın qədim mədəniyyət mərkəzlərindən biri olan Naxçıvan bəşər sivilizasiyasına onlarla məşhur elm və sənət xadimi bəxş etmişdir" (2, 12) Bəxş etdiyi bu görkəmli şəxsiyyətlərdən - Xalq şairi Məmməd Arazın, gənc, bacarıqlı folklorşünas alim və istedadlı şair Elxan Yurdoğlu-Məmmədovun və başqalarının yaradıcılıqlarında bu sənətin şeir şəkillərinə xeyli sayda rast gəlirik.

Ədəbi mühitə nəzər saldıqda ürəyi vətən sevgisi ilə döyünən, tarixinə, mədəniyyətinə, ədəbiyyatına, dilinə bağlı olan, böyük sevgi bəsləyən xalq şairi Məmməd Araz yaradıcılığı da folklor nümunələri baxımından çox zəngin olduğunu görürük. Çünki "Məmməd Araz öz halal ilhamının ilkini, əzəlini Naxçıvandan, Şahbuzdan, Nursdan, Batabatdan, Zor bulaqdan, ata yurdundan, anasının şairənə dünyasından, atası İnfil kişinin nəfəsindən və taleyindən almışdı" (1, 7). Şeirlərinin mövzu əhatəsi geniş olan, M.Araz yaradıcılığında aşıq şeir şəkillərinin bir çox növlərinə rast gəlirik. Çünki görkəmli xalq şairi M.Araz "aşiq sənətinə, folklorla dərinə bələd adam idi" (10,133). Bu da xalq şairinin keçmişinə, folkloruna bəslədiyi sevgidən və rəğbətindən doğur.

Görkəmli şairin aşıq şeir şəklində yazılmış "Əlvida, dağlar" qoşmasına nəzər salmaq:

Bəlkə bu yerlərə bir də gəlmədim,
Duman, salamat qal, dağ, salamat qal.
Dalımca su səpir yoxsa buludlar? –
Leysan, salamat qal, yağ, salamat qal!

Qiy vuran qartallar yox oldu çəndə,
Nərgizlər saraldı şehli çəməndə.
Ey qaragöz pəri, dalımca sən də
Boylan, salamat qal, bax, salamat qal!

Gəldim, qarşıladi güllər-çiçəklər,
Gedirəm, əl edir boz biçənəklər.
Nidamı çaylara dedi küləklər:
Bulan, salamat qal, ax - salamat qal!

Dağların pələngi, şiri də sənsən,
Şairi də sənsən, şeiri də sənsən.
Varı, bərəkəti, xeyri də sənsən –
Çoban, salamat qal, sağ-salamat qal! (5, 39)

Məmməd Arazın yuxarıda verdiyimiz şeiri “aşiq ədəbiyyatının ən gözəl nümunələri ilə səsləşir, elin ruhunu oxşayır, ürəkləri ovundurur” (7, 155).

Aşıq yaradıcılığı, sənətkar sevgisi, milli xüsusiyyətlər, xalq ruhu şairin bütün yaradıcılığında hiss olunurdu. Belə desək, “şair aşiq sənətinə xüsusi məhəbbətlə yanaşırdı, saza, sözə yüksək qiymət verirdi. Sazlı-sözlü Vətən sevgisindən dağınıq, bu sevginin böyüklüyünü, ülviliyini tərənnüm edirdi” (7, 157).

Məmməd Arazın aşiq şeirinin qoşma janrında yazılan “Bulaq başında” şeirinə diqqət yetirək:

O qızı görəndə bulaq başında,
Qəlbimdə kükrəyən bulağı gördüm,
Laləli-nərgizli çəmən içində
Laləyə rəng verən yanağı gördüm.

Saçı sarışındı, qaşları qara,
Baxışı baxanı çəkirdi dara.
Könül verməmişdi hələ bir yara,
Dodaq görməmişdi dodağı, gördüm.

Ona könül açdım, çatıldı qaş,ı,
Söz deyə bilmədi sözümə qarşı.
Bu dəmdə böyürdən çıxdı qardaşı,
Tutuldu tez qaş-ı-qabağı, gördüm.

Sevənlər dilsiz də danışacaqdir,
“Gələn görüşümüz - dedim - nə vaxtdır?”
Qız dönüb gözaltı gözümə baxdı,
Bu gizli baxışda sabahı gördüm... (5, 116)

11 hecadan, dörd bənddən ibarət olan bu qoşmanın möhürbəndi yoxdur. Yuxarıda verdiy-

imiz iki nümunə də möhürbəndsiz yazılıb. Şairin möhürbəndlə bitən bir qoşmasına nəzər salaq:

Səndən mənə bir ömürlük xatirə,
Məndən sənə nə qalacaq, nə bilim?
Çətin bir də: daş üstə daş bitirəm,
Niyə uçdu bu qalaçıq, nə bilim...

Damağında bal sevdanın turş adı...
Uşaq aqlım inadım qurşadı.
Nə hönkürdü bu naqafil gurşadı?
Kimə dedim, - dedi, - ancaq: “nə bilim!”

Günlər mənə gün yazmağı unutdu,
Gülüm, günün güllərini qurutdu.
Bu oyunda kim uduzdu, kim uddu,
Peşimanı kim olacaq, nə bilim?..

Mən Arazam, səsim tutqun Arazdı,
Ha çağırıdım, ha yüyürdüm, ha yazdım.
İndi daha qaynar təbim ayazdı,
İsinərmə bir od-ocaq, nə bilim... (5, 114)

Verilən şeirin dördüncü misrasına nəzər saldıqda şairin adının olduğunu görürük. Bir də onu qeyd edək ki, Məmməd Arazın yazdığı qoşmalar demək olar ki, dörd bəndlidir. Əsasən qoşma 3, 5, 7 bənddən ibarət olur.

Şair aşiq şeir şəkillərindən olan gəraylı janrına müraciət etməklə şeirlərində elin ruhunu oxşayır, ürəkləri ovundurur, bir sözlə xalqın tarixini yaşadır. Məmməd Arazın “Mənim də yaşım az deyil” adlı gəraylısından bir neçə bənd:

Mənim də yaşım az deyil,
Bu dünyada nə görmədim!
Bir-birinə yamaq gördüm,
Calaq qərinə görmədim!

Çiçəyindən alağı çox,
Kişisindən papağı çox,
Köpəyindən yalağı çox,
Bu dünyada nə görmədim! (5, 194)

Gəraylı janrında yazılan digər bir şeir:

Nə səkirsən narın-narın
Yenə daşdan-daşa, kəklik?
Könlüm istər nəğməni kimi
Bircə nəğmə qoşa, kəklik!

Sinəm altı sal qırmızı,
Ayaqların al qırmızı.
Dimdiyində xal qırmızı
Yanar qoşa-qoşa, kəklik! (5, 17)

“Palıd, səni kim yıxdı” adlı şeiri də aşıq şəklinin gəraylı janrında yazılmışdır.

Ucalmağa göyün dayaz,
Dərinliyə yerin dayaz.
Baş-ayaqdır dərin-dayaz,
Palıd, səni kim yıxdı?

Donqarmıla donqar ayı
Qaşovlandı bütün yayı
Boz qaban ağzı dolayı...
Palıd, səni kim yıxdı?

Söykəndiyin qaya dinməz,
Min il tənha qala, dinməz,
Qara fəndgir qara-dinməz.
Palıd, səni kim yıxdı? (6, 26)

Verilən nümunələrə nəzər saldıqda görürük ki, bu şeirlər gəraylı janrında yazılmışdır, Çünki nümunələr həmin janrın xüsusiyyətlərini özündə daşıyır. Bu da xalq şairinin aşıq yaradıcılığına verdiyi dəyərin bir nümunəsidir.

Görkəmli alim Nizami Muradoğlu Məmməd Arazın aşıq yaradıcılığına, aşıq sənətinə olan marağını sevgisini belə qiymətləndirir: “Məmməd Araz yaşadığı zaman içində bir an da olsun aşıq sənətindən, sazın həzin sədalarından ayrı düşmədi, hər zaman aşıqları dinlədi, ən gözəl duyğularını saz səda-ları altında dilə gətirdi, könül yaddaşından ağ vərəqlərin yad-da-şına köçürüb elin, xalqın mənəvi sərvətinə çevirdi. Harda aşıq gördü, ayaq saxladı, harda saz səsi eşitdi oraya getdi” (7, 157). Alimin görkəmli şair haqqında dedikləri şairin çoxşaxəli yaradıcılığında geniş əks olunmuşdur. Yuxarıda verdiyimiz aşıq şeir şəkillərində yazılan nümunələr bu deyilənləri bir daha təsdiqləyir.

“Xalq təfəkkürünün, arxaik bədii düşüncə tərzinin müasir ədəbiyyatda öz əksini tapması” (4, 168) təqdirəlayiqdir. Müasir ədəbi mühitin nümayəndələri də aşıq şeir şəkillərinə müraciət etməklə, tarixi yaşatmaq, zincirvari olaraq gələcəyə ötürmək missiyasını yerinə yetirir. Həm Azərbaycanın digər bölgələrinin, həm də Naxçıvan müasir ədəbi mühitin nümayəndələri aşıq şeir şəkillərinə müraciət etmiş və yaradıcılıqlarında aşıq janrlarına geniş şəkildə yer vermişdirlər. Məhz bu nümayəndələrdən biri də Naxçıvanın gənc, görkəmli, istedadlı şairi Elxan Yurdoğlu-Məmmədovdur. Elxan Yurdoğlu 1980-ci ildə Şərur rayonunun Yurdçu kəndində anadan olub. Yaradıcılığına uşaqlıq illərindən başlayan şairin ürəyi hər zaman Vətən sevgisi ilə döyünmüşdür. Şair vətəni, onun gözəlliklərini şeirlərində vəsf etdirməklə sübut edir. Elxan Məmmədovun tarixinə, keçmişinə, folklorə bağlılığı onu folklorşünas alim olmasına gətirib çıxartdı. Folklorə bağlılığı gənc şairin bir çox şeirlərində də görmək mümkündür. Şairin yaradıcılığında şifahi xalq ədəbiyyatının bir çox janrlarının işləndiyinin şahidi oluruq. Qeyd edək ki, bu janrlar içərisində aşıq şeir janrları xüsusi yer tutur.

Şairin qədim aşıq yaradıcılığına, ozan sənətinə olan sevgisi, məhəbbəti, “Ulduz çoxluğu qədər təklik” adlı şeir kitabında əks olunmuşdur. Bu kitabda yer alan aşıq şeir şəkillərində yazılmış şeirlərinin bir neçəsini təhlil etdikdə görürük ki, hər misrası on bir hecadan, hər bəndi dörd misradan ibarət şeir şəkli olan qoşma janrı daha çoxdur. Bir neçə nümunəyə nəzər salaq:

Odlar diyarının odu gizlənib
Yağışdan sonrakı torpaq iyində.

Vətənin ən şirin dadaı gizləni
Yağışdan sonrakı torpaq iyində.

Yağış suladıqca yaz güllərini,
Anamın qabarlı gül əllərini,
Duyuram atamın alın tərini
Yağışdan sonrakı torpaq iyində.

Bu ana torpağın altına hopdum,
Onun Araz adlı çatına hopdum.
Göylərin yeddinci qatına hopdum
Yağışdan sonrakı torpaq iyində (9, 10),

Qoşma jarında yazılan başqa bir nümunəyə diqqət yetirək:

Payız silkələdi budaqlarımı,
Dostlar yarpaq-yarpaq töküldü məndən.
Fələyin rüzgarı əsdi, adamlar
Daş-daş, torpaq-torpaq töküldü məndən.

Gəldim dərdlərinə yiyə durmağa,
Çox nankor başladı tez qudurmağa.
Elə çalışdılar bulandırmağa,
Sular bulaq-bulaq töküldü məndən.

Doldum bulud kimi, coşdum sel kimi,
Yandım ocaq kimi, əsdim yel kimi,
Dözdüm ürək kimi, dindim el kimi
Sözlər varaq-varaq töküldü məndən (9, 25).

Xatırladaq ki, qoşmanın bir növü də təcnisdir. Təcnisin qoşmadan fərqləndirən qafiyələrinin cinas sözlər üzərində qurulmasıdır. Cinas sözlər omonimlərə oxşayan sözlərdir. Daha doğrusu, bu sözlərin yazılışı və səslənişi oxşar, mənaları müxtəlifdir.

Demək olar ki, gənc şair E. Yurdoğlu aşıq şeir şəklinin bir çox növlərinə müraciət etmiş və yaradıcılığında əks etdirmişdir. Aşağıda şairin təcnis şeir şəklində yazdığı bir nümunəsinə diqqət yetirək:

Çiçək dibçək-dibçək güllər saxlayır,
Həyatində hər yan çiçək-çiçəkdir.
Onu bu həyatda güllər saxlayır,
Sanki Çiçək çiçək, çiçək Çiçəkdi.
Burda çiçəklər var-yaşıl, ağ, sarı,
Aşıqlar vəsf etsin, hanı Ağ, Sarı?
Bu qızın bəxtini, Tanrım, ağ sarı,
Alın yazısına çiçəkçi çəkir.

Xoş olar güllərə gülşən, a şair,
Bəxş edər ətrindən gül sənə, şair.

Sevsənə, şair, gülsənə şair,
Güllərin nazını çiçəkçi çəkdi (9, 33)

Bildiyimiz kimi aşıq şeirinin geniş yayılmış növlərindən biri də gəraylıdır. Hər misrası səkkiz hecadan, hər bəndi dörd misradan, ibarət olan 3–5 bəndlik şeirə gəraylı deyilir. Qafiyə quruluşuna görə birinci üçüncü misra sərbəst, ikinci, dördüncü misra həm qafiyə, digər bəndlərdə isə bir, iki, üç həm qafiyə, dördüncü misra birinci bəndin dördüncü misrası ilə qafiyələnir. Yəni, a b c b, ç ç ç b, d d d b, e e e b, ə ə ə b.

Elxan Yurdoğlu aşıq şeirinin gəraylı janrına müraciət etmiş, şeirlərinə xüsusi gözəllik qatmışdır. Aşağıda verəcəyimiz nümunə gəraylının bir çox hissələrini xatırladır. Bəndlər arasında qafiyə bağlılığı da qorunmuşdur. Sadəcə burada fərqli olan möhrbənd adlanan axırıncı bənddə şairin adı verilməmişdir.

Mən o qızı çox incitdim,
Məni o qız bağışlamaz.
Bir də mənə göz süzdürməz,
Eh bir də naz bağışlamaz.

Sevgi dolu baxış vardı,
Hayatını naxışlardı.
Yaz olsaydı bağışlardı,
Amma payız bağışlamaz.

Güman da yox unutmağa,
Canı, könlü ovutmağa.
Şəkillərə baxa-baxa
Ağlayıb yaz, bağışlamaz (9, 65).

Əvvəldə də qeyd etdiyimiz kimi Elxan Yurdoğlunun folklorumuza olan marağı həm də onun folklorşünas alim olmasından irəli gəlir. Çünki aşıq yaradıcılığının bir çox xüsusiyyətləri bu gənc şairin əsərlərində özünü geniş şəkildə göstərir.

Belə nəticəyə gəlinir ki, aşıq yaradıcılığı yazılı ədəbiyyatı nümayəndələrinin yaradıcılığına böyük təsir edib. Fikrimizi təhlilini apardığımız şairlərin yaradıcılığından göstərdiyimiz nümunələrlə təsdiqlənmiş olduq.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Aşıqlar Birliyi, Ozan dünyası, Bakı: Nurlan, // №4 (15), 2013, 120 s.
2. Axundlu Y. Ədəbi mühit və sənətkar. Bakı: Adiloğlu, 2002, 187 s.
3. Namazov Q. Ozan-aşıq sənətinin tarixi. Bakı: Elm və təhsil, 2013, 480 s.
4. Kazımoğlu M. Epos, nəsr, problemlər. Bakı: Elm və təhsil, 2012, 164 s.
5. Məmməd A. Seçilmiş əsərləri. 2 cildə. I cild. Bakı: Lider, 2004, 224 s.
6. Məmməd A. Seçilmiş əsərləri. 2 cildə. II cild. Bakı: Lider, 2004, 232 s.
7. Nizami Muradoğlu. Sözü Məmməd Araz zirvəsi (şair və xalq yaradıcılığı problemi). Bakı: Elm və təhsil, 2013, 272 s.
8. Rzayeva Ç.V. Hüseyin Cavid və folklor. iki cildə I cild. Naxçıvan: Əcəmi, 2017, 112 s.
9. Yurdoğlu E. Ulduz çoxluğu qədər təklük. Naxçıvan: Əcəmi, 2018, 96 s.
10. Vəfadağlı A. Ulu Göyçəm. Bakı: Renessans, 2017, 384 s.
11. <https://az.wikipedia.org/wiki>
12. <http://www.kitabxana.net>

Tarana Gabulova

**THE INFLUENCE OF ASHIG CREATIVITY ON NAKHCHIVAN
LITERARY ENVIRONMENT (IN THE CREATIVITY OF MAMMAD ARAZ AND
ELKHAN YURDOGLU)**

Being ancient Turkish land Nakhchivan was considered cultural, art, economic, trade center of the East as well. From the ancient time "Nagshy -Cahan" was the center of either culture or literature, highly development of our culture or literature, highly development of our culture in the course of history caused for the extensive activity of ashig art in Nakhchivan. Before Nakhchivan literary medium of ashug lived its highest creativity period. In the article it is stated that the influence of ashug forms of poetry which are considered ancient folklore samples to written literature is still continued. Though years go by. In their creations they often resort to ashug poetry. The article addresses the works of People's Poet Mammad Araz, a young, talented scholar and talented poet Elkhan Yurdoglu.

Keywords: *Ashig, saz, word, poem, goshma.*

Тарана Габулова

**ВЛИЯНИЕ ТВОРЧЕСТВА АШУГА НА НАХЧЫВАНСКУЮ ЛИТЕРАТУРНУЮ
СРЕДУ В ТВОРЧЕСТВЕ МАМЕДА АРАЗА И ЭЛЬХАНА ЮРДОГЛУ**

Будучи древней турецкой землей, Нахчыван считался также культурным, художественным, экономическим, торговым центром Востока. С древних времен «Нагши-Джахан» был центром культуры или литературы. С исторических периодов, высокое развитие культуры была вызвана обширной деятельностью ашугского искусства в Нахчыване. Нахчыванская ашугская литературная среда прошла наивысший период творчества. В статье утверждается, что влияние ашугских форм поэзии, считавшихся образцами древнего фольклора на письменную литературу, по-прежнему продолжается, хотя проходят годы.

С этой точки зрения, в Нахчыване, который является центром цивилизации, были воспитаны великие поэты. Они часто обращались к ашугским формам поэзии. В статье обращаются к творчеству народного поэта Мамеда Араза, талантливого поэта Эльхана Юрдоглы.

Ключевые слова: *Ашуг, саз, слово, стихотворение, гошма.*

(Akademik Muxtar İmanov tərəfindən təqdim edilmişdir)

Daxilolma: İlkin variant 21.06.2019

Son variant 23.09.2019